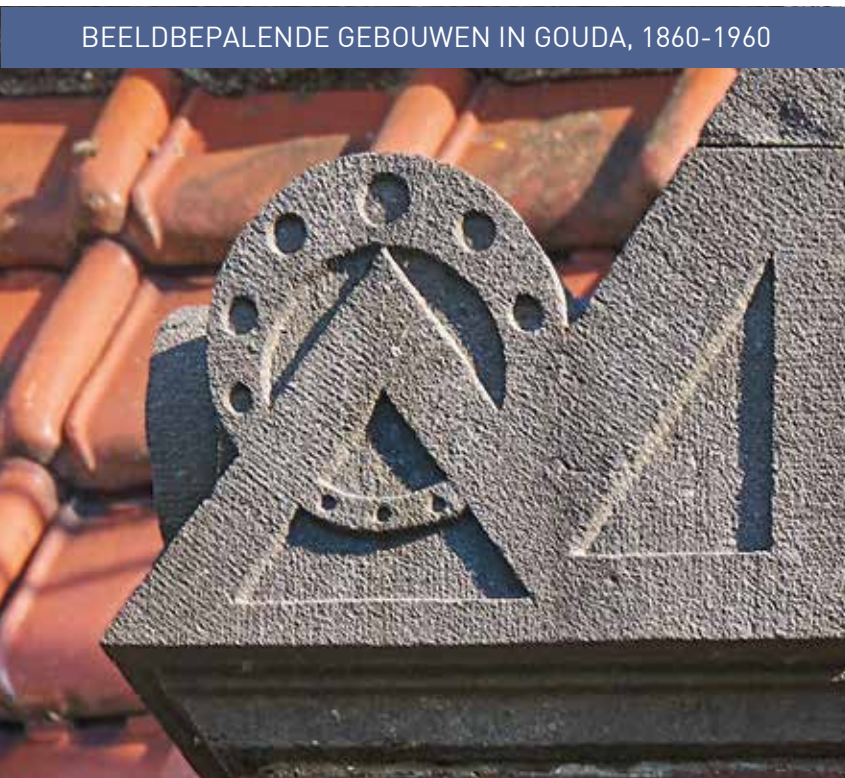

BIANCA VAN DEN BERG EN MARIJE STRATING

GOUDSE ARCHITECTEN

BEELDBEPALENDE GEBOUWEN IN GOUDA, 1860-1960

Goudse Architecten

Beeldbepalende gebouwen in Gouda, 1860-1960

BIANCA VAN DEN BERG EN MARIJE STRATING

Hilversum

Verloren

2025

Deze uitgave is een initiatief van Historische Vereniging Die Goude (www.diegoude.nl).

Afbeeldingen op het omslag: *met de klok mee*, de Gouwekerk (ontwerp Chris Dessing),
Karnemelksloot 134 (ontwerp Chris Dessing), de trap van de Kadeschool (ontwerp Henk de Meer),
geveldetail van Regentesseplantsoen 19 (ontwerp Hendrik Jan Nederhorst jr.).
Foto's: Rinus Lasschuyt, Marije Strating.

© 2025 De auteurs
Uitgeverij Verloren bv
Torenlaan 25
1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

ISBN 9789464551853

Begeleidingscommissie Historische Vereniging Die Goude: Paul van Horssen, Silke Muylaert en Ton Schönwetter
Beeldmateriaal: Rinus Lasschuyt, Marije Strating, Streekarchief Midden-Holland
Beeldredactie: Ton Schönwetter, Marije Strating
Eindredactie: Paul van Horssen, Silke Muylaert, Ton Schönwetter
Coördinatie: Ton Schönwetter

Omslagontwerp: Aperta, Jan Johan ter Poorten, Hilversum
Opmaak: Rombus, Hilversum
Druk: Wilco, Amersfoort

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoudsopgave

Voorwoord
Inleiding

DEEL I HET VAK VAN ARCHITECT

Ontwikkelingen in de stad
De Kredithypotheek
Bouwverordening en toezicht
Woningbouwverenigingen
Volkshuisvesting in stijl
Nieuwe impuls

Van ambachtsbaas tot architect
Opleiding
De Stadstekenschool
De praktijkleerschool
Doorontwikkeling van kennis en kunde
Handboeken
Discussie over smaak en stijl
Kunstenaar of dienstverlener?
Een brief met zorgen voor Gouda
Specialisatie
De kunst van verwerving
Prijsvragen en commercie

7	DEEL II GOUDSE ARCHITECTEN	21
8		
	De Dessings	23
	Chris Dessing (1844-1913)	23
9	Dessing de bestuurder	23
	De firma Dessing	25
11	Diverse soorten werk	27
12	Werken in Gouda	27
12	Dessing als kerkenbouwer	31
12	De Gouwekerk	33
13	Selfmade architect met een negentiende-eeuws hart	38
13	Jac. P. Dessing (1880-1966)	39
	Werken als aannemer	40
15	Vooroorlogse werkzaamheden in en om Gouda	40
15	Naoorlogs werk	47
16	De Jozefbuurt	47
17	De Vogelbuurt	51
17	Wederopbouw	53
18	Dessing als naoorlogse scholenbouwer	55
18	Veelzijdig woningbouwer	57
19		
19	De Nederhorsten	58
19	Hendrik Jan Nederhorst sr. (1847-1913)	58
20	Innovatief ondernemer	58
20	Maatschappelijk actief	59
	Gewaardeerd	62
	H.J. Nederhorst jr. (1871-1928)	62
	Oprichter Vereniging De Ambachtsschool	62
	Echte ondernemers	63
	Expansieve groei	63

Werk overzee		
Succes en weerstand		
Werken in Gouda en omgeving		
Timmerman-aannemer		
Het werk van junior		
Winkelpanden		
Volkshuisvesting		
Kerkelijke projecten		
Utiliteitsbouw en grondwerken		
Bijzondere opdrachten		
De Dessings en de Nederhorsten		
De neven Stuurman		
Pieter Dirk Stuurman (1885-1965)		
Showroom met garage		
Vormgeving		
Watertorens		
Ontwerper van woningen		
Timmermansopleiding		
Architect te Waddinxveen		
Een veelgevraagd man		
Dirk Stuurman (1895-1960)		
De nalatenschap van Dirk		
Stuurman-kenmerken		
Wielersbaanarchitect		
De Blauwe Haan		
Westerkerk		
Woningbouwcomplexen		
Imposant portfolio		
64 In dienst van Gemeentewerken		96
65 Van gemeentebouwmeester naar directeur gemeentewerken		96
65 Leendert Burgersdijk		96
65 Loevinus W. Koole		99
66 Henri van der Ven		101
66 Jan Bakker		102
74 Architecten van Gemeentewerken		105
75 Lo Joosten		106
76 Antoon de Korte		108
78 Jan Groenendijk		109
79 Henk de Meer		111
Cor. Wulffraat		117
80 Herman Schuurmans		122
80 Willem van Hoorn		122
80		
82		
82 DEEL III GOUDA'S ARCHITECTEN		
83 EN HUN BETEKENIS		125
84 Een stad van nu en gisteren		127
84 Het beroep van architect		127
84 Verzuilde bouwers		128
85 Mee met de vernieuwing		128
86		
86 Noten		129
93 Bronnen en geraadpleegde literatuur		136
94 Register van namen		138
94 Over de auteurs		142
95		
95		

Voorwoord

Oude steden hebben een ziel. De ‘genius loci’, zoals de Romeinen destijds al zagen, is een uniek fenomeen. Mensen gaan op vakantie graag naar oude dorpen en steden. De sfeer van plaatsen als Volendam, Gouda of Valkenburg is zo uniek dat dit al decennialang miljoenen bezoekers trekt. Het geheim van de smid? Dat is de architect.

Een stad is veel meer dan stenen en straten. Het is een levend geheel, gevormd door mensen en ideeën, door dromen en plannen. Gouda is daar een prachtig voorbeeld van. Elk gebouw, van de imposante Gouwekerk tot de charmante arbeiderswoningen in Korte Akkeren, vertelt een verhaal. Niet alleen over de tijd waarin het werd gebouwd, maar ook over de mensen die het ontwierpen en er woonden.

Dit boek biedt een unieke inkijk in die rijke bouwgeschiedenis van Gouda en de vaak onbekende architecten en aannemers die daar een sleutelrol in speelden. Van de eerste uitbreidingswijken rondom de binnenstad tot de markante bouwwerken die Gouda nu zo herkenbaar maken.

Wie waren deze ontwerpers, hoe leefden zij en hoe werkten ze samen om de stad vorm te geven? Vaak lokaal geworteld, met een kantoor aan huis of een eigen bouwbedrijf, ontwierpen ze alles van huizen tot kerken en van scholen tot fabrieken. Denk bijvoorbeeld aan het Huis van de Stad, een eigentijdse blikvanger. Of aan de Kadeschool, die al generaties Gouwenaars heeft zien komen en gaan.

Wat dit boek zo bijzonder maakt, is dat het verder gaat dan alleen de architectuur. Het laat ook zien hoe de stad meebewoog met de tijd. Hoe technologische vooruitgang, zoals elektriciteit, waterleiding en riolering niet alleen het comfort, maar ook de bouwstijl beïnvloedde. En hoe veranderende gezinssamenstellingen en economische mogelijkheden de wijken en buurten vormgaven. Het stadsbeeld werd een optelsom van zorgvuldige keuzes, vakmanschap en creatieve visie.

Dit boek is een uitnodiging aan ons allemaal om die verhalen te ontdekken. Want gebouwen zijn meer dan stenen – ze zijn verhalen in baksteen, pleisterwerk en glas-in-lood. Ik nodig u uit om met dit boek in de hand op ontdekkingsstocht te gaan. Bewonder de architectuur, laat u verrassen door de verhalen.

Niet alleen architecten bezielen een stad. Ook schrijvers en historici doen dat. Dank derhalve, Bianca en Marije, dat jullie tijd en energie staken in dit stuk Goudse geschiedenis. Het is aan jullie volharding en deskundigheid te danken dat deze studie met recht een mentaal monument genoemd mag worden. Bezielt zelfs. Hulde dus.

PIETER VERHOEVE
BURGEMEESTER VAN GOUDA

Inleiding

Vraag een willekeurige Nederlander naar bekende gebouwen in Gouda en hij noemt vast het beroemde stadhuis op de Markt en misschien ook wel de Sint-Janskerk met de wereldberoemde glazen van de gebroeders Crabeth.

Stel je deze vraag aan een Gouwenaar dan zal vermoedelijk ook de Gouwekerk worden genoemd. Evenals de Kadeschool of het Huis van de Stad, plekken waar je te voet of op de fiets, met de auto of de trein langs rijdt.

Van veel iconische Goudse gebouwen zijn de namen van de ontwerpers onbekend. Het ontwerp van het vijftiende-eeuwse stadhuis wordt toegeschreven aan steenhouwer Jan Keldermans. Pieter Post was de ontwerper van de Waag. Maar wie zijn die ontwerpers die verantwoordelijk zijn voor de monumenten in en om de binnenstad? Wie ontwierp de huizen in de uitbreidingswijken rondom de binnenstad? Wie maakte de schetsen voor de vrijstaande woningen in de verschillende buurten die Gouda rijk is? Van wie zijn de gebouwen die nog steeds het aanzicht van de buurt bepalen door hun omvang, uiterlijk en plek?

Over het algemeen waren het lokaal werkende aannemers en architecten, die soms zelf in deze buurten woonden of in de directe omgeving. Sommigen hadden een kantoor aan huis, anderen een bouw- of timmerbedrijf.¹ Sommige van deze aannemers ontwikkelden zichzelf door stages en aanvullende opleidingen, anderen waren opgeleid als bouwkundige. Waar de een vooral woningen ontwierp, was de ander ook ontwerper (en bouwer) van publieke voorzieningen, zoals een kerk, een sportaccommodatie, een school of een fabrieksgebouw. Met hun ontwerpen bedienden ze particulieren, de gemeente, industrieën, handelsbedrijven, de middenstand, de coöperatieve veiling,

kerkelijke instellingen, sportverenigingen en woningbouwverenigingen. Ze maakten hierbij handig gebruik van hun lokale, politieke en sociale netwerk.

Met hun ontwerpen hebben ze een groot stempel gedrukt op het uiterlijk van de stad, waarmee ze ook de identiteit van buurten en wijken hebben bepaald. Met dit boek willen we deze voor Gouda zo belangrijke architecten uit de vergetelheid halen. We behandelen ze hierna weliswaar chronologisch, maar ze werkten ook naast en met elkaar. Het waren collega's en concurrenten.

We laten de periode beginnen als de negentiende eeuw ruim halverwege is en Gouda zich snel ontwikkelt en er verschillende interessante ontwikkelingen plaatsvinden. We sluiten de beschreven periode af in 1960, het jaar waarin de laatste gebouwen door de hier belichte architecten zijn ontworpen.

Jaren geleden begonnen wij op eigen initiatief met het in kaart brengen van het oeuvre van enkele van hen. Toen de Historische Vereniging Die Goude aanbod om ons onderzoek te publiceren, hebben we het verder uitgebreid en Rinus Lasschuyt benaderd voor het maken van foto's.

Als architectuurhistorici hebben wij met veel genoeg archieven uitgeplozen, gesprekken gevoerd, blauwdrukken bestudeerd en door de stad gefietst en gewandeld om de gebouwen te bestuderen. We hopen dat u evenveel plezier beleeft aan het lezen van dit boek en de stad met andere ogen gaat zien.

BIANCA VAN DEN BERG
MARIJE STRATING

DEEL I

HET VAK VAN ARCHITECT

Wie de architecten die in de negentiende en twintigste eeuw zo beeldbepalend zijn geweest voor het hedendaagse Gouda goed wil begrijpen en waarderen, moet meer weten over de tijd waarin zij leefden en werkten; over de huisvestingsproblemen van de bevolking van toen, de stedelijke ontwikkeling, de gemeentelijke en nationale politiek, de ontwikkeling van het bouw- en woningtoezicht en over de professionalisering van het vak van architect tot een volwaardig en erkend beroep met een eigen opleiding.

Ontwikkelingen in de stad

In de negentiende eeuw vonden verschillende gebeurtenissen plaats die belangrijk waren voor de ontwikkeling en het uiterlijk van de stad Gouda. In 1843 besloot de gemeente om de stadspoorten af te breken. Eerder waren al de bouwvallige stadsmuren en enkele poorten gesloopt. De laatste restanten van de vestingwerken rondom de huidige binnenstad verdwenen, omdat ze geen militaire functie meer hadden, slecht onderhouden waren en onderhoud te kostbaar was. En soms stonden ze gewoon in de weg omdat het stadsbestuur de stad wilde uitbreiden en nieuwe wegen wilde aanleggen. Veel verdween onder de slopershamer, ondanks het voornemen om waardevolle onderdelen, zoals uurwerken of ornamenten, te bewaren.¹ Op de vrijgevallen plekken kwamen straten en plantsoenen, zoals het Regentesse- en het Houtmansplantsoen. En er werden aan de zijde van de binnenstad en langs de singels huizen gebouwd.

Halverwege de negentiende eeuw krabbelde de stad geleidelijk op uit een periode van grote armoede en verval. Economisch ging het langzaam vooruit. De industrialisatie wierp haar vruchten af. Ondernemers investeerden in de uitbreiding van hun bedrijven. Dat resulteerde in uitbreiding en de bouw van nieuwe fabrieken, in meer werkgelegenheid en vraag naar woonruimte. Het stadsbestuur, dat tot aan de Eerste Wereldoorlog bestond uit Goudse notabelen, faciliteerde en stimuleerde nieuwe ontwikkelingen. Veel raadsleden waren zelf ondernemer, waaronder Hendrik Jan Nederhorst sr. en Chris Dessing. Soms waren ze zelfs hun eigen opdrachtgever. De bouwbedrijven, zoals die van Dessing en Nederhorst, deden goede zaken.² Dat zij in de raad naast het algemeen belang ook goed voor hun eigen bedrijf zorgden, spreekt voor zich.³ Chris Dessing bijvoorbeeld werd bekend als ontwerper van onder andere kerken en scholen. Nederhorst richtte zich vooral op woningbouw, grondwerken en civiele projec-

Restanten van de oude stadsmuur worden in 1985 opgeruimd ter hoogte van de Nieuwe Marktpassage (het voormalige Veemarktterrein). In de verte is de Panoramaflat langs de Karnemelksloot te zien.

♣ Woningbouw en wegverbetering aan Onder de Boompjes in 1933.

ten. In het verzuilde Nederland haalden architecten hun opdrachten voornamelijk uit de eigen katholieke, protestantse of liberale zuil. Ook in Gouda was dat het geval.

De groeiende bedrijvigheid liet ook zijn sporen na in de ontwikkeling van uitbreidingswijken. Zo werd in Korte Akkeren rond 1850 gestart met de bouw van de eerste arbeiderswoningen. Die kwamen tot stand langs de Prins Hendrikstraat en aan Onder de Boompjes, dichtbij werkgevers als De Producent en de houtzaag- en oliemolens die aan de westkant van de stad lagen.⁴

DE KREDIETHYPOTHEEK

Belangrijk voor de ontwikkeling van de architectuur en de stedenbouw is de komst van de krediethypotheek, oftewel een hypotheek op vastgoed dat nog gebouwd moest worden.⁵ In de tweede helft van de negentiende eeuw werd via de krediethypotheek makkelijk en snel geld geleend. En verdiend. De krediethypotheek bleek landelijk een revolutionaire manier om snel en goedkoop te bouwen en zo aan de grote vraag naar betaalbare woningen tegemoet te komen. Van daar dat de term ‘revolutiebouw’ (goedkope woningen voor ‘de lagere stand’) en krediethypotheek vaak in een adem genoemd worden. De kwaliteit van de woningen liet nogal eens te wensen over.

BOUWVERORDENING EN TOEZICHT

In Gouda bemoeide het gemeentebestuur zich aanvankelijk weinig met de huisvesting van de goedkope arbeidskrachten die afkwamen op de bloeiende industrie. Het waren vooral particulieren en kleine ondernemers, waaronder aannemers, die in deze leemte sprongen. Het leidde er veelal toe dat leegstaande bouwsels en achterliggende terreinen verder werden opgedeeld, volgebouwd en verhuurd, een verschijnsel dat zich ook in andere steden voordeed. Overheden gingen deze onwenselijke uitwassen tegen met nieuwe bouwverordeningen. Het indienen van een bouwtekening werd verplicht. Ook werden eisen gesteld aan materiaalgebruik en constructies.

Met de invoering van de bouwverordeningen werden ook de controle en de handhaving georganiseerd. Er werden bouwinspecteurs aangesteld.⁶ Menig architect in Gouda begon zijn carrière als bouwinspecteur bij de Dienst Gemeentewerken, onder wie Jan Groenendijk, Henk de Meer, Cor. Wulffraat en Jan Bakker. We zullen ze verderop tegenkomen.

De nieuwe bouwinspecteurs konden ook proces-verbaal opmaken als de regels niet werden nageleefd. Na 1900 werden de bouwverordeningen verder uitgebreid en kwam er steeds intensiever overheidstoezicht.⁷

Voor een grote verbetering van de huisvesting zorgde ook de Woningwet uit 1901. Gemeenten werden verplicht om hun volkshuisvestingsbeleid te verbeteren. Dat leidde tot de aanpak van de onhygiënische, verkrotte buurten in de oude binnensteden. Er werden bouw- en woningverordeningen opgesteld en particuliere organisaties besloten tot de oprichting van woningcorporaties. Halverwege 1912 werd bijvoorbeeld Het Volksbelang opgericht, de eerste woningbouwvereniging van Gouda.⁸ Verenigingen zoals deze ontvingen van de Rijksoverheid steun voor de bouw van woningwetwoningen. Het zorgde voor een toename van bouwactiviteiten en voor extra werk voor bouwkundigen en architecten.

WONINGBOUWVERENIGINGEN

Woningbouwverenigingen hebben een groot aandeel in de bouw van woningen rondom de binnenstad. Deze verenigingen waren aanvankelijk opgericht en gefinancierd door welgestelde, sociaalvoelende particulieren die iets wilden doen aan de slechte woonsituatie van minder bedeelde stadsgenoten. Gouda telde in het begin van de eeuw

♣ Woningbouw aan de Graaf Florisweg, richting de Graaf Florisbrug. Met de rotonde – die is er nog steeds – is al een begin gemaakt. Het dubbele woonhuis met de bijzondere kap is Graaf Florisweg 138-140, een ontwerp van Cor. Wulffraat uit 1934. Rechts daarvan is een randje te zien van een blok woningen van architect Dirk Stuurman (huisnummers 132, 134 en 136).

vier verenigingen: Het Volksbelang (socialistisch), De Goede Woning (protestant), Sint Joseph (rooms-katholiek) en het niet tot een ‘zuil’ behorende Ons Ideaal.⁹

Het Volksbelang, opgericht door enkele sociaaldemocraten, ontwikkelde een complex aan de Willem Tombergstraat en de Cornelis Ketelstraat en het inmiddels afgebroken Rode Dorp. In de hoofdstukken over Nederhorst en de architecten van Gemeentewerken komen zij uitgebreider ter sprake.

Na de Eerste Wereldoorlog werden de Kadebuurt en de buurten in Korte Akkeren ontwikkeld door een combinatie van particuliere ondernemers en woningcorporaties. De Rooms Katholieke Woningbouwvereniging St. Joseph (later St. Jozef) bouwde in 1923 de huidige Jozefbuurt naar ontwerp van J.P. Dessing.

VOLKSHUISVESTING IN STIJL

De woningbouwverenigingen gingen met subsidie aan de slag. Met name in de wijken Kort Haarlem, Kadebuurt en Korte Akkeren zijn fraaie voorbeelden te vinden. De wijken werden niet in één keer ge-

bouwd, maar in fases. Dat resulteerde in verschillende soorten woningen en in verschillende bouwstijlen, zoals de expressionistische Amsterdamse School, het traditionalisme (Delftse School), jaren '30 en de Haagse School. Er verrezen beeldbepalende scholen, kerken en andere opvallende gebouwen. Het zijn bakens in de buurt, waarvan sommige nu zijn aangewezen als rijks- of gemeentelijk monument, zoals bijvoorbeeld de Westerkerk van Dirk Stuurman en de Sacramentskerk van Jac. P. Dessing in Korte Akkeren. Behalve particuliere opdrachtgevers was ook de gemeentelijke overheid goed vertegenwoordigd in de opdrachtenportefeuilles.

NIEUWE IMPULS

In de jaren '30 waren de grote uitbreidingsplannen grotendeels achter de rug. Na relatief weinig bouwactiviteiten in die jaren en tijdens de Tweede Wereldoorlog brak een periode aan van wederopbouw.

Het aantal door de Tweede Wereldoorlog beschadigde gebouwen en de bevolkingstoename zorgden voor een grote behoefte aan nieuwe woningen en voorzieningen, zoals scholen, winkels en kerken.

♣ Groepsportret ter gelegenheid van de bouw van het St. Jozefpaviljoen, jaren '20. Middelste rij, vijfde van links: A.M. de Korte van aannemersbedrijf De Korte aan de Turfmarkt.

Om de binnenstad werden weer nieuwe woonwijken aangelegd. Eerst werden de nog niet bebouwde stukken opgevuld. Daarna volgde de uitbreiding met meerdere wijken tegelijkertijd. Een belangrijk uitgangspunt in diverse uitbreidingsplannen was de gedachte dat er op wijk- en buurtniveau diverse voorzieningen moesten zijn. Een wijk moest zelfvoorzienend zijn, maar toch ook voorzien in een verbinding met het stadscentrum. Een grote rol bij de ontwikkeling van dit concept speelde in Gouda het architectenbureau Verhagen, Kuiper & Gouwetor. Met dit bureau werkte de gemeente samen vanaf de

jaren '30. De architectonische invulling van de stedenbouwkundige plannen werd gedaan door diverse andere architectenbureaus. Eind jaren '60 kwam verandering in die samenwerkingsvorm en ontwierp de dienst Openbare Werken van de gemeente steeds vaker zelf de uitbreidingsplannen.¹⁰

Architecten zoals P.D. en D. Stuurman en Jac. P. Dessing zorgen met hun ontwerpen voor invulling van veel stedenbouwkundige uitbreidingsplannen.

Van ambachtsbaas tot architect

De term ‘architect’ zoals wij die gebruiken, is een negentiende-eeuwse titel en was aanvankelijk niet beschermd. Iedereen die vond dat hij deze titel verdiende vanwege zijn opleiding, staat van dienst of status, kon zich architect noemen. Begrippen als ‘architect’ en ‘bouwmeester’ gebruikte men ook door elkaar. ‘Bouwmeester’ kon nog steeds ook metselaar-aannemer of timmerman-aannemer betekenen.¹

OPLEIDING

In 1864 werd de Polytechnische School in Delft opgericht (in 1905 omgevormd tot de Technische Hogeschool, de TH), de eerste plek in Nederland waar je een architectenopleiding kon volgen. Onder de eerste lichten afgestudeerden zaten toekomstige rijksbouwmeesters, directeurs van Gemeentewerken en hoogleraren bouwkunde.² Het waren overigens uitsluitend mannen. Pas in 1904 zouden de eerste drie vrouwen worden toegelaten voor het volgen van een volledige bouwkundeopleiding. In 1917 studeerde de eerste vrouw af aan de TH Delft: Grada Wolffensperger.³ Haar afstuderen bleef niet onopgemerkt. In diverse vakbladen verschenen artikelen over deze toen bijzondere gebeurtenis. De uit Den Haag afkomstige Grada (1887-1965) was enkele jaren werkzaam als adjunct-directeur van de dienst Openbare Werken van Haarlem. In 1922 was zij lid van de Examencommissie van de Bond Nederlandse Architecten (BNA) voor de examens Bouwkundig Opzichter en Bouwkundig Teekenaar. Na 1924 lijkt zij niet meer te hebben gewerkt. De reden hiervan is onbekend.

Over het algemeen werden de betreffende vrouwen door hun ouders gesteund in hun studiekeuze, maar daarbuiten was er vrijwel geen stimulans om een bouwkundige opleiding te volgen. Diverse vrouwen die tussen 1917 en 1945 afstudeerden, werkten na hun hu-

♣ Grada Wolffensperger, de eerste vrouw die afstudeerde als bouwkundig ingenieur.

GOUDSE ARCHITECTEN laat de lezer met andere ogen kijken naar Gouda. Het boek gaat over de architecten die de stad tussen 1860 en 1960 vormgaven. En over woonhuizen, publieke gebouwen en voorzieningen in een periode waarin de stad zich sociaal-maatschappelijk, politiek, stedenbouwkundig en in bouwstijlen in rap tempo ontwikkelde. De tweede helft van de negentiende eeuw bracht grote, nieuwe dynamiek. Het is ook de periode dat het vak van architect zich ontwikkelde tot een volwaardig, erkend beroep met een eigen opleiding.

Met hun werk hebben de Goudse architecten hun stad tal van opmerkelijke, vaak beeldbepalende gebouwen nagelaten. Het boek laat de ontstaansgeschiedenis en het karakteristieke van die negentiende- en twintigste-eeuwse bouwwerken zien. En hoe bepalend nieuwe inzichten over hygiëne, volksgezondheid, volkshuisvesting en welzijn waren voor de bouw van nieuwe woningen en wijken. Een fraai voorbeeld hiervan is de Sint-Jozefbuurt, die ontworpen is als tuindorp.

De architecten die Gouda vormgaven, waren zelfstandig werkende architectenfamilies als Dessing, Nederhorst en Stuurman. Maar maar ook architecten in gemeentedienst, zoals Loevinus Koole en Henk de Meer. Hun werk leverde monumentale gebouwen op die nog steeds het straatbeeld bepalen, zoals de Gouwekerk, de Westerkerk, de Kadeschool en tal van bijzondere, 'gewone' woonhuizen en winkelpanden. Maar ook bijvoorbeeld kaaspakhuizen, bruggen, een wielerbaan en een ziekenhuis kwamen van hun tekentafels. Gebouwd werd in alle stijlen en naar ieders smaak en behoefte.

BIANCA VAN DEN BERG en **MARIJE STRATING** zijn allebei architectuurhistoricus en wonen in Gouda. Bianca van den Berg is coördinator erfgoed en leefomgeving bij het Ministerie OC&W. Marije Strating is erfgoed-adviseur bij de gemeente Rijswijk.

